

*Vallás és erőszak: elméleti koncepciók és a globális
terrorizmus felemelkedése a 21. században*

*Vallás és erőszak:
elméleti koncepciók és a globális
terrorizmus felemelkedése a 21.
században*

Szerkesztette

Szilágyi Tamás

Szeged

2019

©A szerzők

ISBN 978-963-306-695-9

Kiadja a Szegedi Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar Vallástudományi Tanszéke

Tartalom

Kirekesztés: avagy az erőszak vallási legitimációja 6

MÁTÉ-TÓTH ANDRÁS

A vallás és erőszak csoportközi vonatkozásai 24

SZILÁRDI RÉKA

Jim Jones és a társadalmi tőke negatív aspektusai az új vallási mozgalmakban 45

NAGY GÁBOR DÁNIEL

A törésvonal-konfliktusoktól a globális lázadásig: a vallási erőszak anatómiája 66

SZILÁGYI TAMÁS

Hatalom, erőszak és megváltás Walter Wink teológiájában: René Girard recepciója 81

CSEPREGI ANDRÁS

Méreg és orvosság, avagy kutyaharapás szőrivel - Vallás és erőszak kapcsolatáról, René Girard mimetikus elméletének tükrében 94

CSERHÁTI SÁNDOR

A VALLÁS ÉS ERŐSZAK CSOPORTKÖZI VONATKOZÁSAI¹

SZILÁRDI RÉKA

Az emberi történelem, kultúra és viselkedés kapcsán közhelynek számíthat az a megállapítás, hogy az erőszakos viselkedés egyidős a világgal, miként az is, hogy a vallási/vallásos agresszió a történelem színterén gyakran kapott erőteljes színezetet. Elég csak a legismertebb eseményekre, intézményekre vagy periódusokra gondolnunk, mint amilyenek a keresztény inkvizíció, az iszlám vagy zsidó szélsőséges fundamentalizmus, a buddhista önégetések, az 1993-as wacoi tragédia vagy a fekete-afrikai vallási háborúk.

A kortárs alkalmazott vallástudomány elsősorban a vallásközi konfliktusok kapcsán foglalkozhat ezzel a kérdéskörrel, az okok vagy lehetséges megoldási kísérletek feltérképezéséhez pedig alapvetően szociológiai, antropológiai és pszichológiai elméleteket inorporálhat. Ezekben az elméletekben az erőszak tematikus alakzatai ugyan meglehetősen sokfélék lehetnek, az irányultságot tekintve azonban a különböző formák szűkebbre szabhatók. Ebben a tekintetben el lehet különíteni az autoagresszió egyes formáit a mással/másokkal szembeni erőszakos viselkedésektől, valamint differenciálhatjuk az egyszemélyes, a személyközi és a csoportközi vonatkozásokat is.

El lehet különíteni továbbá az egyes tudományos paradigmatcsoportok nézőpontjait is. Az erőszak, illetve

---

¹ A publikációt az Európai Unió és a Magyar Állam támogatta, az EFOP-3.6.2-16-2017-00007 sz. projekt keretében

agresszió témakörének ugyanis a tudományos diskurzusban komplex értelmezési keretrendszere létezik, ezen belül a jelenség interpretációjában jól elkülöníthető a természettudományi és a társadalomtudományi magyarázati modell. A két megközelítés közötti különbség elsősorban a „hozzárendelt érték” tekintetében, valamint az ebből fakadó vizsgálati feltevésekben, azaz egyszerűen szólva a „miből fakad?” és „mit okoz?” kérdések elkülönülésében van.

A természettudományi értelmezések az evolúciós paradigmába, azon belül is az olyan középszintű neodarwinista teóriák sorába illeszkednek, mint a szülői ráfordítás-elmélet (Trivers, 1972), a rokonszelekciós elmélet (Hamilton, 1964) és közvetve a reciprok- vagy kölcsönös altruizmus-elmélet (Trivers, 1971). Az evolúciós magyarázatok kapcsán lényeges szempont az adaptív előny kategóriájának fókuszba állítása, azaz az agresszió nem értékterhelt, pozitív vagy negatív megítéléséhez köthető magyarázat, hanem annak funkcionális értelmezése. Ez alapján - szemben a társadalomtudományi megközelítéssel - nem beszélhetünk normativitásról, pusztán csak arról, hogy az agresszív válasz mennyire lehet hatékony és sikeres más stratégiákhoz képest.

Az evolúciós értelmezésektől eltérően a társadalomtudományi paradigmák az agresszióhoz normatív értéket rendelnek, ennél fogva az erőszakosságot, agresszivitást olyan nem kívánatos viselkedésként definiálják, amely destruálja és gyengíti a kapcsolatokat, csoportokat, valamint veszélyezteti a társadalom integritását (Tóth, 2007). Vagyis a társadalomtudományi megközelítés esetén az erőszak

megítélése nem mutatkozik semlegesnek, főként mivel jellemzően inkább az erőszak hatásaira fókuszál.

A pszichológián belül az egyes ágazati tudományok konceptualizálásában ugyanígy megfigyelhető a fent vázolt különbség, míg az evolúciós pszichológia illeszkedik a versengés és adaptivitás kontextusába, addig például a szociálpszichológia vagy az alkalmazott pszichológia egyes irányzatai sokkal nagyobb nyomatókat helyeznek az erőszak következményeinek értelmezésében. Emellett az erőszakkal kapcsolatos elméletek fő kérdései az 'öröklött vagy szerzett', 'ösztönös vagy tanult viselkedés', az 'akció vagy reakció' mentén körvonalazódnak, az eltérő interpretációk pedig különböző pszichés folyamatokat hangsúlyoznak. Az intrapszichés megközelítésekben az ösztönmodell (pl. Darwin, Lorenz, Freud), a frusztráció-regresszió-agresszió tézis (pl. Lewin), illetve a stressz-modell (pl. Cannon) vált jelentőssé, a szociális, interperszonális viszonylatokat nyomatókító modellek a tanulást emelik ki (pl. Bandura), a kognitív magyarázó modellek (pl. Berkowitz) pedig a szándéktulajdonítást állítják a középpontba (Tóth, 2007).

Az alábbi tanulmány alapvetően a vallás és erőszak csoportközi jellegzetességeire, azon belül is a lehetséges okokra összpontosít, és a társas viselkedés olyan pszichológiai elméleteit veszi sorra, amelyek magyarázni igyekeznek az erőszak csoportos formáit, így a vallásos agresszió megértéséhez is közelebb vihetnek. Így tehát nem konkrét történelmi vagy kortárs konfliktusokkal, illetve azok természetrajzával foglalkozik, hanem egy lehetséges nézőpontot ad a csoportok közötti konfrontáció

megértéséhez és az elméletek alkalmazott valláskutatási felhasználásához.

Identitás mint keretfogalom

A vallások, pontosabban a vallásos emberek csoportjai közötti konfliktushelyzetek lélektani magyarázatához elsősorban a szociálpszichológia identitáshoz kapcsolódó elméletei kínálhatják a kiinduló pontot. Az erőszak vallási megnyilvánulásai ugyanis alapvetően a „kinek van igaza” dilemmák mentén mutatnak törést, az igazság birtoklása pedig az egyes vallási csoportok tanításaiban, áttételesen önmeghatározásaiban is jelentős szerepet játszik, így a kérdéshez jól használható az identitás mint keretfogalom.

Az identitás más néven önazonosság fogalma összetett diskurzust hozott létre az elmúlt évtizedekben; Kézdi Balázs *Identitás és kultúra* című munkájában (2001) hívta föl a figyelmet arra, hogy a fogalom immár nemcsak a társadalomtudományi szintéren, de a pszichológiában is többértelmű és túldeterminált, mert az „én”, a self fogalmi gyakran keverednek össze az önmeghatározás koncepcióival.

Az identitás-értelmezések körüli elméleteket Pataki három alapvető típusba sorolja (1997): ebben a felosztásban az első csoportot azok az elméletek alkotják, amelyek a személyes és társadalmi identitás közötti különbségtételre érzéketlenek, azaz a két aspektust nem tárgyalják külön. A második halmazba tartoznak azok a felvetések, amelyek az identitás szituatív mivoltára helyezik a hangsúlyt, vagyis az identitást mint

interakcióban zajló helyzeti önmeghatározást értelmezik (Goffmann, Krappmann). A harmadik elméletcsoport tartalmazza azokat a strukturális identitás-teóriákat, amelyek szerint az önmeghatározást a társadalmi környezet formálja az aktuális kulturális- és szerepmintákkal való kapcsolat révén (Erikson, Gordon, Turner).

Másfajta megközelítésben (László, 1999) az identitáskutatásoknak kétféle elkülöníthető bázisa van: a dinamikus pszichológiai felfogás, amely a személyes identitás fejlődésének folyamataival foglalkozik (Erikson), illetve a csoportlélektani aspektus, amely az egyén társas identifikációját és ennek motivációját, valamint a benne résztvevő kognitív folyamatokat vizsgálja (Tajfel, Turner).

Ebben az elképzelésben az önmeghatározás személyes dimenziója Erikson elméletéből bontható ki (1994), amely a posztfreudai lélektannal szemben megkülönböztette a személyes én-t a szociális én-től (a perszonális én olyan pszichikus reflexió, amely az egyéni biográfia folytonos szubjektív, a történetyszerkesztés logikáját követő narrációján alapul). Az eriksoni (személyes és társadalmi) identitásfogalomban az önmeghatározás tartalma így kibővül a self elméleteihez képest, és alapvetően egy hármas erőterben kontextualizálódik: az egyén koherenciájának és csoportba történő szerepintegrációjának mértékében, a kulturális eszményképekben és ideológiákban, valamint az adott élettörténetben és történelmi pillanatban (Kézdi, 2001).

Összegezve és bizonyos értelemben leegyszerűsítve az önmeghatározás pszichológiai elméletei egyrészt a „kire vonatkozik?”, valamint a „milyen módon konstituálódik?” kérdésekre bontható le. Előbbi esetében a személy, a

személy társas „homlokzata”, és a kollektív halmazokról és azok pszichés folyamatiról, mechanizmusairól beszélhetünk, utóbbi esetében bizonyos tartalmak mentén, és egyúttal más tartalmak ellenében történő azonosulásról.

Szociális és társas identitás

A szociálpszichológia, amely alapvetően a társas interakciók természetével foglalkozik, a csoport viselkedésének sokféle alakzatát tárta föl az együttműködéstől a versengésig vagy konfliktusig. A csoportidentitásra vonatkozó kérdések pedig az elmúlt évtizedekben alapvetően két modell köré szerveződtek: egyrészt a *szociális identitás* turneri és tajfeli elméleteihez, amelyek az egyén csoporthoz való tartozásának mikéntjét állítják középpontba, másrészt a *kollektív vagy társas identitás* tartalmi elemeinek tudományos narratív pszichológiai paradigmáihoz, amelyek a csoport identitáskonstrukciójának jellegzetességeit hangsúlyozzák. Azaz a szociális önazonosság egy csoport mentén való elköteleződés mechanizmusát magyarázza, míg a társas identitás az elköteleződés tartalmait elemzi elsősorban.

A szociális identitásról folyó társadalomtudományi diszkusziót az elmúlt néhány évtizedben jelentős módon befolyásolta az a Festingerhez köthető elgondolás (1954), amely szerint bizonyos képességeink értékelése objektív eszközök hiányában a másokkal való összehasonlítás révén zajlik, illetve ezen túlmenően a számunkra előnyös összehasonlításra törekszünk. Ez a gondolatmenet egyrészt a csoportképződés mikéntjének

magyarázataira, másrésről a szelfkategorizációs elméletek létrejöttére volt nagy hatással.

A szociális identitás tajfeli és turneri paradigmájában már nem az egyéni komparativitás, hanem a csoportok közötti, az értékelés dimenziójában végrehajtott azonosulás kap kiemelt figyelmet, azaz az összekötő hidat az individuális tér és a csoport terei között a saját csoport pozitív identitásért vívott küzdelem teremti meg (László, 2012). A szociális identitás elméletei az identitáskonstrukció mechanizmusában egyfelől a szociális kategorizációt állítják kulcspozícióba (Turner, 1980), mert ennek segítségével rendszereződik a társadalmi környezet az individuum számára, azaz így igazodik el egy adott csoportban, illetve ezáltal éri el társadalmi azonosságérzetét. Másfelől hangsúlyozzák az érzelmi vonatkozásokat, mert az egyének a pozitív önértékelésüket, önbecsülésüket csoport-hovatartozásuk révén tudják kielégíteni (Tajfel, 1980). Tajfel háromlépcsős CIC-modelljének (categorization, identification, comparison) értelmezési keretében a csoport olyan kategóriaként jelenik meg, amellyel az egyén azonosul, és amennyiben a kategóriát pozitívan ítéli meg, akkor beépíti az azonosságtudatába, vagyis létrejön az identifikáció.

Az elméletben egyrészt benne rejlik a társas identifikáció kontextusfüggősége és bizonyos fokú determináltsága, ugyanakkor, ahogyan azt például Brewer (1999) is hangsúlyozza, az identitáskonstrukció a csoportazonosság és az egyéni elkülönülés ellentétes irányú tendenciáinak dinamikájában zajlik. A szociális identitás koncepciója így olyan többdimenziós alakzatként értelmeződik, amely nemcsak kognitív,

hanem affektív tartalmakkal is telített, a csoport értékei mentén való azonosulás és a valamivel szembeni meghatározás kettős determináltsága pedig a csoportközi érzelmek kiemelt szerepét is implikálja.²

Az erőszak kérdésköréhez elsősorban természetesen az összehasonlítás általános halmazán túl a 'valamivel szembeni' meghatározás szűkebb keresztmetszete lehet lényeges, mivel a pozitív azonosságtudat elnyerésének komparatív helyzete együtt járhat a másik csoport leértékelésével. A leértékelés mechanizmusában mint kiinduló helyzetben már eleve benne rejlik a konfliktus lehetősége is; a csoportképződés és önazonosság kapcsán erre vonatkozóan számos terepkísérlet született.

A legismertebb idevonatkozó kísérletek többek között Sherif, Tajfel és Zimbardo vizsgálatai.³ Sherif és munkatársai (1961) „Rablóbarlang” néven elhíresült kísérletében 11 éves gyerekek táboroztatása és a csoport véletlenszerű kettéosztása során figyelték a csoportképződés folyamatait. A kialakított versenyfeladat

---

² Csoportközi érzelmekről négy kritérium teljesülése alapján beszélhetünk: (1) ha elkülöníthetőek az individuális érzelmektől, (2) ha az átélésük intenzitása függ a csoporttal való azonosulás intenzitásától, (3) ha az átélt érzelmek tekintetében a csoporttagok között együttjárás tapasztalható, valamint (4) ha az átélt érzelmeknek a csoporton belüli és csoportközi folyamatokban szabályozó funkciójuk van (E. R. Smith, Seger és Mackie, 2007). Az utolsó két kritérium teljesülése és igazolása a negatív érzelmek vonatkozásában problémás, ezt a szakirodalom azonosulási paradoxon címkével jelöli. A paradoxon abban áll, hogy a negatív érzelmek esetén a csoport legelkötelezettebb tagjai azonosulnak (Yzerbit, Durmont és mtsai, 2003), ugyanakkor ők azok is, akik a csoporthoz fűződő lojalitásuk miatt a legmotiváltabbak arra, hogy a csoport pozitív önképét fenntartsák, így az erősen azonosuló csoporttagok hajlamosabbak leginkább az alternatív eseményértelmezésekre.

³ Mivel a kísérletek széles körben ismertek ezért ezeknek részletes bemutatására itt nem térünk ki.

következtében a két csoport egyre fokozódó rivalizálásba kezdett, végül a kísérletvezetők célravezetőbbnek látták a beavatkozást, hogy oldják a kialakult feszültséget.

A kísérlet igen jól megmutatta, hogy egyrészt a csoportszerkezet egy közös cél érdekében igen hamar kialakul és rövid idő leforgása alatt a csoport tagjai sajátos hierarchiát és a normarendszert hoznak létre. Azokban a csoportokban pedig, amelyeknek egymással ellenérdekű célokat kell megvalósítani, szinte azonnal megindul saját csoport szolidaritásának erősítése, a saját csoport föl-, illetve - számunkra ez a lényegesebb - a másik csoport leértékelése, aminek következtében a két csoport ellenségeskedésbe vált át. A kísérleti helyzetben a konfliktus megoldása a két csoport fölött álló feladat, illetve az ebből alkotott olyan közös cél kialakítása volt, amelyben mindkét csoport tagjai kooperatívan részt tudtak venni.

A másik, úgynevezett minimális csoportközi helyzetre vonatkozó alapkísérlet Henri Tajfel (1970) nevéhez fűződik. A kísérlet elsődleges célja a csoportközi diszkrimináció folyamatának megértése volt, ennek során a résztvevőket az első fázisban véletlenszerűen és névtelenül két csoportra bontották, majd a második fázisban olyan feladatban vettek részt, amelyben erőforrásokat kellett megosztaniuk más résztvevők között, akiknek csak a kódszámuk és korábbi csoporttagságuk volt azonosítva. Igen hamar világossá vált, hogy már minimális feltételek esetén is igen hamar megjelenik az előbb vázolt tendencia, azaz a saját csoport fölértékelése, illetve a másik csoport leértékelése a juttatott erőforrások tekintetében.

A harmadik, Philip Zimbardo „stanfordi börtönkísérlet” (1971) néven ismert vizsgálata, amelyben 24 egyetemistát választottak ki egy börtönhelyzet szimulációjához. Jóllehet a kísérlet többféle lélektani szempontból igen tanulságos volt (dezorientáció, deperszonalizáció), ki kell emelnünk itt is a csoportközi, illetve a szerepidentitással összefüggő vonatkozásokat. A börtönkísérlet nemcsak abból szempontból volt igen lényeges, hogy rávilágított az autoritás, a szituációs attribúció és a kognitív disszonancia pszichológiai folyamataira, hanem abból is, hogy a kísérletben résztvevő személyek a szerepük identitásának tartalmaival is milyen mértékben azonosultak (a „börtönőr” és a „fogvatartott” személyével kapcsolatos reprezentációkra gondolhatunk itt). Ez az azonosulás átvezethet bennünket a társas identitás tartalmi vonatkozásainak narratív elméleteihez.

Társas identitás

A csoportképződés mechanizmusainak mikéntjével szemben a társas/kollektív identitás narratív pszichológiai teoretikusai elsődlegesen a csoportidentifikáció tartalmi elemeire fókuszálnak oly módon, hogy a különböző mintázatok feltárásával a narratívumok élményszervező erejének megvalósulását ragadják meg.⁴ E tekintetben erős nyomatékot kapnak a csoport történelmének kollektív emlékei, az

---

⁴ A narratív pszichológia elsődleges állítása az a Ricoeur (2001), Gergen és Gergen (2001) és Bruner (2004) alapuló elgondolás, hogy az identitás egy folytonosan önmagunknak és másoknak elbeszélte alakulat, pillanatról pillanatra történő folytonos nyelvi konstrukció, és mint ilyen, nyelviileg meghatározott mintázatokat, bizonyos oksági szabályszerűségeket követ. A különböző nyelvi kompozíciós elemek mögött különböző mentális tartalmakra és identitás-állapotokra következtethetünk.

identitáskonstrukció oksági koherenciája vagy az érzelmi tartalmak. Így a fő különbség, hogy míg a szociális identitás modelljei nem foglalkoznak a csoport önazonosságának állapotaival és minőségeivel, addig a társas identitás elméletei és módszertani alkalmazásai a csoport önmeghatározásának *jelentéskonstrukcióját* vizsgálják, illetve ebből vonnak le következtetéseket, így a csoport identitáskonstrukcióinak tipológiáit alkotják meg.

Ahogy Szabó, Banga és munkatársai tanulmányukban (2011) összegzik, a csoporttagsághoz köthető érzelmek tematikáját E. R. Smith (1993) honosította meg a szociálpszichológiában, az ehhez kapcsolódó teoretikus kontextus pedig az egyéni érzelmek értékelő elméleteinek (kognitív kiértékelés), a társas identitás elméleteinek, illetve a szelf-kategorizációs elméleteinek hármas csoportjából származtatható. A csoportközi elméletek legfőbb kérdéseiben az érzelmi élmény háttérében álló, valamint az élmény kialakításában résztvevő mintázatok (értékelések) kapják a legfőbb szempontokat.⁵

A narratív paradigma tehát az identitás egyes kulturális alakulatainál igen lényeges eszköz és értelmezési keret, de mindezen túlmenően van egy nagyon jelentős és széles körű felismerése: nevezetesen, hogy a csoport kollektív érzelmi állapota nem esetleges és nem pillanatról

---

⁵ A kiértékelés folyamatában résztvevő dimenziók számbavételénél mindenképp meg kell említeni az ágencia, a legitimitás, a kimenet valószínűségének és kellemességének dimenzióját, a szelf-kategorizációs elméletek talaján állva pedig hangsúlyozandó a csoport nézőpontjának, perspektívájának felvétele, amely indukálja, hogy a csoport szemszögéből interpretálódjanak a különböző események (Szabó, Banga és mtsai, 2011).

pillanatra változik, hanem beépül és rögzül a csoporttagok tudatába, és oly módon bizonyulhat tartósnak, hogy ezek az érzelmi állapot-mintázatok generációról generációra átadódnak.

Éppen ezért külön kell említeni a kollektív érzelmekkel kapcsolatos vizsgálatokat, ezek esetében ugyanis a hangsúly a csoport morális dilemmáira (és az ezekkel összefüggő érzelmekre) helyeződik. A vallási erőszak csoportközi kérdéseinek szempontjából e kutatások közül egy nagyobb téma domborodhat ki: a külső csoport leértékelésének (ezáltal a „mi-ti” dichotómiát plasztikusan megmutató) esetei, amelyre Leyens és munkatársainak vizsgálatai a külső csoportokra vonatkozó leértékelés szélsőséges formáját, az infrahumanizáció jelenségét, és a hozzá kapcsolódó felmentő (és önigazoló) stratégiát (Leyens, Paladino és mtsai, 2000).

Az infrahumanizáció szociálpszichológiai kísérleteinek ismétlődő eredménye, hogy a rivális csoport tagjainak primer érzelmeket tulajdonítsunk, és kevesebb másodlagos szociális érzelemmel ruházzuk föl, azaz a humán emberi érzelmektől megfosszuk. Ezek a kísérletek leginkább a sztereotípiák-képződés és diszkrimináció folyamatához adtak lényegi támpontokat (László, 2012).

A kollektív érzelmek kutatásának másik kiemelendő pontja a csoportközi kapcsolatok történeti dimenzióját érinti, amely jellegénél fogva kétirányú: egyfelől a múlt hatását vizsgálja az aktuális csoportközi relációkban, másfelől az aktuális csoport múltira irányuló újraértelmező kísérleteit elemzi. Az empirikus vizsgálatok mindkét esetben megerősítik, hogy a saját csoport múltbeli eseményei jelentős hatással vannak a jelen percepciójára (pl. Wohl, Branscombe, 2008) és viszont (pl.

Roccas, Klar és Liviatan, 2006, id. Szabó és mtsai, 2011.). (A téma szempontjából további kiemelt figyelmet érdemelhet az a megközelítés, amely a csoporttörténet folytonosságát, a kollektív emlékezet „közös élettörténeté válását”, valamint az ebben rejlő érzelmi mintázatok hatását hangsúlyozza.)

A társas identitás egy másik – kultúratudományi – megközelítésében a kultúra konnektív jellege kap lényegi hangsúlyt. Jan Assmann (1999) gondolatmenete szerint ez a konnektivitás két síkon, társadalmi- és idősíkon is biztosítja az egyén csoporthoz való kötődését, vagyis a kultúra szimbolikus világában olyan közös várakozási és cselekvési teret alakít ki, amely egyfelől eligazít és bizalmat nyújt, másfelől időbeli folyamatosságot teremt a közös élmények és emlékek megformálásával és őrzésével. Ez utóbbira alapozódnak a közös tudást és emlékeztést és szabályokat tartalmazó mitikus elbeszélések, amelyeknek sajátossága, hogy identitáskonstruáló erővel bírnak, mivel lehetővé teszik, hogy az egyén a „mi” dimenzióiban határozza meg magát.

A csoporttagságból fakadó azonosságérzés egyik hangsúlyos eleme a kollektív emlékekben és történelmi elbeszélésekben rejlik. Amely ezeket a csoportokat hatványozottan összetartja – az ösztönön kívül – az a beszéden és a kommunikáción alapuló közös tudás. Ez azt jelenti, hogy (assmanni terminológiával élve) a kollektív identitást mindig a megfelelő kulturális alakulat alapítja meg és reprodukálja.

A csoport emlékezet-narratívumai definitív jellegűek: azon túlmenően, hogy elemei a csoporttagok számára rugalmasak (a csoport céljainak megfelelően idomulnak), egyben biztosítják a közösségi létmód kereteit is.

Csakúgy, mint a személyes narratívumok esetében, az elbeszélte tényeken kívül itt is olyan referenciamező konstruálódik, amely a jelenre és a jövőre vonatkozóan is plauzibilitási struktúrát képez, kijelöli a „világban való lét” elemi viszonyulási pontjait, szabályozza a személy- és csoportközi viselkedés lehetőségeit, valamint strukturálja az események értelmezését (Bar-Tal, 2000, Liu és László, 2007).

A kollektív érzelmek kutatásának korábban már említett, a csoporttörténelemre fókuszáló irányzata e kollektív emlékek csoportos reprezentációit vizsgálja. Az irányzat kiemelt hangsúlyt fektet a csoporttörténet folyamatosságára, illetve a csoport identitására és érzelmi életére, és ezt oly módon teszi, hogy alapfeltevése szerint a múltbeli események és az azokhoz kötődő érzelmi mintázatok megtapadnak és tovább élnek a reprezentációkban, így egyfajta tartós érzelmi irányultság hordozóivá (és csoportszintű kialakítójává) válnak. Más szóval a csoportnarratívák kumulált módon tartalmazzák azokat az érzelemmintákat, amelyet a csoport tagjai magukra vonatkoztatnak, illetve amelyeket más csoportok irányában képviselnek.

Miként az már fentebb röviden tárgyalásra került, a társas identitással összefüggően a saját csoporttal való azonosulás olyan összehasonlítási módokat keres, amelyben pozitív önértékelésre tehet szert, a komparatív helyzetből pedig a saját csoport felértékelésre, addig a külső csoport leértékelésre kerül. A külső csoportra vonatkozó érzelmi mintázatok azonban nem monokrómok, azaz nem minden külső csoportra ugyanaz az érzelmi reakció. Bar-Tal *Stereotypes and prejudices in conflict* című munkájában (2005) úgy érvel a reakció-

mintázatok esetében, hogy az érzelmi készlet nagymértékben függ a közösség adott kontextusától, amely kontextus a csoport történeti, kulturális, földrajzi, gazdasági, illetve akár politikai létmódjából fakadó kifejezési formákat jelöli, illetve amely alkalmas arra, hogy legitimálja a csoportot, valamint segítse a csoport tagjainak integrációját. A csoportközi viszonyok kérdéseinek korábban említett vizsgálatai az elfogultság viselkedéses megjelenéséről tanúskodnak, újabb kutatások pedig arra mutatnak rá, hogy az értékelés ilyen jellegű dimenziói verbális formában is megjelennek (Szabó, Banga, Ferenczhalmy, Fülöp, Szalai, László 2010).

Azaz ha egy közösség kontextusa tartósan fennáll, akkor az eseményekhez fűződő kiértékelés beépül a csoport elbeszéléseibe, így a narratívumok továbbhagyományozódása nemcsak a csoportidentitás elvi szintjén érvényesül (azaz az egyén beilleszkedését és a csoport fennmaradását szolgálja), hanem az érzelmi „bennefoglaltság” miatt a cselekvéses tendenciákra is erős kihatással van. Miután a kontextualitás talaján álló emocionális készlet csoportonként eltérő, így minden közösségnél más érzelmi orientációt tapasztalhatunk. Azaz a csoport tagjainak érzelmi közötti magas szintű konvergencia elsődleges oka a sajátos, csak az adott csoportra jellemző történelmi pálya, amelynek speciális orientáló funkciója az, hogy bizonyos helyzetekben a meghatározott érzelmek létrejöttében tájékozódási pontként szolgál.

Összegzés - kísérleti tapasztalatok és megoldási kísérletek

Hogyan összegezhető az elmondottak? Egyrészt az erőszak fogalmával kapcsolatban nemcsak a természettudományos, evolúciós elméleteket érdemes számba venni, hanem a társadalomtudományokon belül az önmeghatározáshoz kapcsolódó elméleti kontextust is alkalmaznunk. Mivel a társas identifikáció folyamata nemcsak valami mentén, hanem egyidejűleg mindig valamivel szemben történik, azaz nemcsak az azonosulás, hanem elkülönülés dimenziójában is zajlik, így önmagában ez a tény magában hordozza a csoportközi konfliktusok lehetőségét.

Másrészről, ahogyan a narratív teoretikusok hangsúlyozzák, nemcsak a csoportalakítás/alakulás mechanizmusai, hanem az azonosulás (és elkülönülés) tartalmi is számottevők, mert egyrészt a csoport kollektív identitásában megjelenő elbeszélések önmagukban hordozzák a jelentéseket, másrészről pedig ezek a tartalmak, a bennük rejlő érzelmi dinamikák rögzülnek, így transzgenerációsan adódhatnak és adódnak is át a következő generációk csoportközi érzelmi mintázatába. Az érzelmi mintázatból fakadóan pedig cselekvéses tendenciákra is erős kihatással van.

Mit jelent mindez a vallási alapú erőszak kapcsán? Egyrészt számot kell vetnünk azzal a ténnyel, hogy a csoportalakítás és a (saját) igazságért való versengés az ember antropológiai sajátja. Másrészt azzal, hogy a vallásos csoportközi ellenségeskedés mögötti érzelmhálózat nem új keletű, olyan kulturális, társadalmi múltra tekint vissza, amelynek gyökereit, előzményeit elemezve, és az elemzés eredményeit tekintetbe véve lehet csak megalapozottan beszélni.

Minden alkalmazott tudomány fölveti a kérdést, hogy miként lehet vajon az elméletet és a nyert eredményeket valamilyen társadalmi hasznosulás irányába terelni. Sherif és munkatársai azt javasolták, hogy olyan közös célokat, feladatokat érdemes találni, amelyekben a csoportok kooperatív módon tudnak részt venni, így nő a csoporttagok közötti szolidaritás és új normarendszer, új hierarchia és új szerepek alakulnak ki. Zimbardo az utóbbi években társadalmi nevelés pozitív pszichológiájában foglal állást, és összességében szinte minden szociálpszichológus mellett érvel, hogy a sztereotípa-képzés és csoportközi konfliktusok tekintetében a külső csoportról szóló pozitív, a sztereotípa-képződést elkerülő, indulatmentes, és értékorientációjú közdiskurzusok és tapasztalatok elemi fontosságúak.

Ha a kortárs világot a globalizáció, a migrációs tendenciák, a vallás- és kultúraközi konfliktuspotenciáljának oldaláról vizsgáljuk, akkor azt láthatjuk, hogy a vallási alapú erőszak nemcsak hogy jelen van, de egyre inkább erősödni látszik. Az alkalmazott vallástudomány feladata világszerte ezen a téren az, hogy olyan vizsgálatokat végezzen és olyan kultúraközi ismereteket közvetítsen, amelyek elsősorban a vallási toleranciát mozdítják elő, amelyek sztereotípiamentes diskurzusokat fogalmaznak meg, és olyan közös értékekben gondolkodjon, amelyek mentén az egyes vallások képviselői (és áttételesen tagjai is) kooperatív módon tudjanak együtt gondolkodni, együtt élni.

Irodalom

- Assmann, J. (1999). *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrában.* Budapest: Atlantisz Könyvkiadó.
- Bar-Tal, D. (2000). *Shared beliefs in a society: Social psychological analysis.* London: Sage.
- Bar-Tal, D.; Teichmann, J. (2005). *Stereotypes and prejudices in conflict.* Cambridge: Cambridge University Press.
- Brewer, M.(1999). A saját csoport iránti elfogultság és a minimális csoportközi helyzet: Egy kognitív-motivációs elemzés. In. Hunyady Gy., Hamilton, D. L. & Nguyen Luu, L. A. (szerk.), *A csoportok percepciója.* Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Bruner, J. (2004). Life as a narrative. In. *Social Research*, 71/3.
- Erikson, E. (1994). *Identity: Youth and Crisis.* New York: W.W Norton Company.
- Festinger, L. (1954). A theory of social comparison processes. In: *Human relations.* 7/2.
- Gergen, K. J.; Gergen M. M.(2001). A narratívumok és az én mint viszonyrendszer. In. László, J. & Thomka, B. (szerk.), *Narratívák 5. A narratív pszichológia.* Budapest: Kijárat.
- Hamilton, W. D. (1964). The Genetical Evolution of Social Behaviour. I-II. *Journal of Theoretical Biology*, 7: 1–16.; 17-52
- Kézdi B. (1999). A mentálhigiéné paradigmáról. In: Bagdy Emőke (szerk.), *Mentálhigiéné. Elmélet, gyakorlat, képzés, kutatás.* Budapest: Animula Kiadó.

- Kézdi B. (2001). *Identitás és kultúra*. [online] <http://www.mamesz.hu/documents/szakmai/kézdi-balazs.pdf>, (hozzáférés: 2012. 05. 03.)
- Leyens, J.P.; Paladino, M.P.; Rodriguez, R.T. Vaes J.; Demoulin N, S.; Rodriguez, A.P.& Gaunt, R. (2000). The emotional side of prejudice: the attribution of secondary emotions to ingroups and outgroups. In. *Personality and Social Psychology Review*, 4.
- László J. (1999). *Társas tudás, elbeszélés, identitás*. Martonvásárhely: Scientia Humana/Kairosz.
- László J. (2012). *Történelem történetek. Bevezetés a narratív szociálpszichológiába*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Liu, J.H, László J. (2007). A narrative theory of history and identity: Social identity, social representations, society and the individual. In: Moloney, G.; Walker, I. (szerk.), *Social representations and history*. New York: Palgrave-Macmillan.
- Pataki F. (1982). *Az én és a társadalmi azonosságtudat*. Budapest: Kossuth Kiadó.
- Pataki F. (1997). Identitás - személyiség - társadalom. In: Lengyel Zs. (szerk.), *Szociálpszichológia*. Budapest: Osiris.
- Pataki F. (2000). Életesemények és identitásképzés. In: *Pszichológia 4*
- Ricoeur, P. (2001). A narratív azonosság. In: László, J. & Thomka, B. (szerk.), *Narratív pszichológia, Narratívák 5*. Budapest: Kijárat Kiadó.
- Sherif, M., Harvey, O. J., White, B. J., Hood, W. R., & Sherif, C. W. (1961). *Intergroup conflict and*

- cooperation: The Robbers Cave experiment* (Vol. 10). Norman, University Book Exchange
- Smith, E.R.; Seger, C. & Mackie, D.M. (2007). Can emotions be truly group level? Evidence regarding four conceptual criteria. In: *Journal of Personality and Social Psychology*, 93.
- Szabó Zs.; Banga Cs.; Fülöp É. & László J. (2011). A csoportalapú érzelmek kutatása a szociálpszichológiában. In: *Magyar Pszichológiai Szemle*, 66./2.
- Szalai K.; László J. (2008). *Az aktív és passzív ígék gyakorisága történelmi narratívumokban. Történelemkönyvek szövegeinek narratív pszichológiai vizsgálata NooJ programmal. A Magyar Pszichológiai Társaság XVIII. Országos Tudományos Nagygyűlése, Nyíregyháza.*
- Tajfel, H. (1970). Experiments in Intergroup Discrimination. In. *Scientific American*.
- Tajfel, H. (1980). Csoportközi viselkedés, társadalmi összehasonlítás és társadalmi változás. In. Erős Ferenc (szerk.), *Előítéletek és csoportközi viszonyok*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Kiadó.
- Trivers, R. L. (1971). The Evolution of Reciprocal Altruism. In: *The Quarterly Review of Biology*, 46: 35–57.
- Trivers, R. L. (1972). Parental Investment and Sexual Selection. In: Cambell, B. (szerk.) *Sexual Selection and the Descent of Man*. Chicago: Aldine. 136–179.
- Tóth, P. (2007). A médiahatás-kutatás problémái: az agresszió és az erőszak rekonceptualizálása. In: *Médiakutató*, 8./4.

- Turner, J. C. (1980). A társadalmi összehasonlítás és társadalmi azonosságtudat. In: Pataki Ferenc (szerk.), *Csoportlélektan*. Budapest: Gondolat.
- Yzerbit, V.Y.; Dumont, M.; Wigboldus, D.& Gordijn, E.(2003). I feel for us: the impact of categorization and identification on emotions and action tendencies. In: *British Journal of Social Psychology*, 42.